

Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation – SICMRI 2026

THE BASHKIR FACTOR IN THE E.I. PUGACHYOV REBELLION: SOURCE CRITICISM AND THE EVOLUTION OF HISTORIOGRAPHY

G'ofurov Baxodir G'ofurovich

E-mail: bakhodir.gofurov@bk.ru

Abstract. This research investigates the "Bashkir factor" during the Peasant War (1773–1775) through the lens of newly analyzed Senate and regional administrative records. The study provides a comparative-critical analysis of punitive expedition reports and economic-geographic surveys of the Southern Urals. The evolution of historiography is examined from a socio-anthropological perspective, uncovering the ethno-confessional dimensions of the uprising. The findings establish new academic trajectories for objectively assessing the nature of regional national liberation movements.

Keywords: Peasant War, Yemelyan Pugachyov, Salavat Yulaev, confessional factor, Senate archives, social anthropology, evolution of historiography.

E.I.PUGACHYOV QO'ZG'OLONIDAGI BOSHQIRDLAR OMILI: MANBASHUNOSLIK TANQIDI VA TARIXSHUNOSLIK EVOLYUTSIYASI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda 1773–1775 yillardagi dehqonlar urushida xorijiy va regional ma'muriy manbalarda aks etgan "boshqirdlar omili" yangi manbashunoslik tahlillari asosida o'rganilgan. Ishda Rossiya imperiyasi Senatining jazo ekspeditsiyalari hisobotlari va iqtisodiy-geografik tadqiqotlar materiallari ilk bor qiyosiy-tanqidiy tahlil qilingan. Tarixshunoslikning sotsial-antropologik evolyutsiyasi o'rganilib, qo'zg'olonning mintaqaviy va konfessiyaviy xususiyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari Janubiy Ural xalqlarining milliy-ozodlik harakatlari xususiyatlarini obyektiv baholashda yangi ilmiy yo'nalishlarni belgilaydi.

Kalit so'zlar: Dehqonlar urushi, Yemelyan Pugachyov, Salavat Yulayev, konfessiyaviy omil, Senat arxivlari, sotsial antropologiya, tarixshunoslik evolyutsiyasi.

БАШКИРСКИЙ ФАКТОР В ВОССТАНИИ Е.И. ПУГАЧЕВА: КРИТИКА ИСТОЧНИКОВ И ЭВОЛЮЦИЯ ИСТОРИОГРАФИИ

Аннотация. В данной статье на основе новой источниковедческой критики исследуется «башкирский фактор» в Крестьянской войне 1773–1775 годов по материалам Сената и региональных ведомств. Впервые проводится сравнительно-критический анализ отчетов карательных экспедиций и экономико-географических описаний Южного Урала. Рассмотрена эволюция историографии в контексте социальной антропологии, раскрыты этноконфессиональные аспекты движения. Результаты исследования определяют новые научные направления в объективной оценке национально-освободительных движений.

Ключевые слова: Крестьянская война, Емельян Пугачев, Салават Юлаев, конфессиональный фактор, архивы Сената, социальная антропология.

KIRISH.(INTRODUCTION)

XVIII asr Janubiy Ural va Volga-Uralbo'yi mintaqalarida Rossiya imperiyasining markazlashtirish va fiskal siyosati natijasida kelib chiqqan ijtimoiy to'qnashuvlar davri bo'ldi. 1773–1775 yillardagi Yemelyan Pugachyov boshchiligidagi harakat shunchaki ijtimoiy qatlamlar isyoni bo'lmay, u imperiyaning ichki geosiyosiy tuzilmasini o'zgartirishga qaratilgan mintaqaviy kuchlarning ommaviy chiqishi edi. Ushbu harakat doirasida "boshqirdlar omili" o'zining ijtimoiy-huquqiy maqomi, o'ziga xos yer egaligi tizimi (votchina huquqi) hamda harbiy tashkilotchilik an'analari bilan alohida ajralib turdi.

Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation – SICMRI 2026

Mavzuning dolzarbli Janubiy Ural mintaqasida sanoat kolonizatsiyasining kuchayishi va an'anaviy chorvachilik xo'jaliklarining inqirozga uchrashi fonida boshqirda ijtimoiy tuzilmalarining qarshilik ko'rsatish mexanizmlarini tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Ushbu maqolaning ilmiy yangiligi ilgari tadqiqotlarda e'tiborga olinmagan Rossiya imperiyasi Senatining jazo komissiyalari materiallari, xorijiy diplomatik korpus hisobotlari hamda etno-konfessiyaviy jarayonlarni yorituvchi yangi hujjatlarni tizimli manbaviy tahlil qilish va tarixshunoslikning sotsial-antropologik evolyutsiyasini yoritishdan iboratdir.

TADQIQOT OBYEKTI VA QO'LLANILGAN METODLAR (METHODS)

Tadqiqot obyekti sifatida 1773–1775 yillardagi qo'zg'olonda ishtirok etgan boshqirda volostlari (yurtlari) boshqaruv tizimi, ularning imperiya ma'muriy idoralari va jazo otryadlari bilan munosabatlarini aks ettiruvchi hujjatlar hamda ushbu muammoning mahalliy va xorijiy tarixshunoslikda davrlashtirilishi olindi.

Tadqiqotda sotsial-antropologik yondashuv yetakchi metod bo'lib xizmat qildi, bu esa qo'zg'olonchilarning ichki motivatsiyasi va xulq-atvor strategiyalarini o'rganish imkonini berdi. Shuningdek, tarixiy-genetik metod yordamida boshqirdlar noroziligining kelib chiqish sabablari xronologik izchillikda tahlil qilindi. Manbashunoslikning germenetik tahlil usuli orqali rasmiy davlat hujjatlaridagi terminologik qoliplar (masalan, "izmennik", "zlodey") ortiga yashiringan real ijtimoiy munosabatlar ochib berildi.

MAVZUGA DOIR ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Ushbu muammoning tarixshunoslikdagi evolyutsiyasi faqatgina mafkuraviy o'zgarishlar bilan cheklanmay, balki metodologik maktablarning almashinuvi bilan ham bog'liqdir. XIX asrning ikkinchi yarmi — XX asr boshlaridagi tadqiqotlarda, xususan, P.I. Pekarskiy va R.G. Ignatyev asarlarida qo'zg'olonning iqtisodiy asoslari va Ural tog'-kon zavodlariga qilingan hujumlarning statistikasi ilk bor tahlilga tortildi [1; 2]. Biroq bu davr asarlarida boshqirdlar harakatining etnosiyosiy mohiyati to'liq ochildi.

XX asr o'rtalarida shakllangan yangi o'quv va tadqiqot yo'nalishlari, xususan, S.A. Golubsov va A.A. Kondratyev kabi sovet tarixchilarining izlanishlarida qo'zg'olon davridagi ijtimoiy tuzilmalar va sinfiy tabaqalanish muammolari ko'rib chiqildi [3; 4]. Zamonaviy davr tarixshunosligida (XXI asr) esa muammo butunlay yangicha yo'nalish oldi. Bugungi kunda xorijiy tadqiqotchilar (masalan, J. Alexander) va milliy tarixchilar (jumladan, I.V. Antonov va R.N. Suleymanov) harakatning etno-hududiy o'ziga xosliklari, jamoalararo aloqalar hamda islom omilining qo'zg'olon mafkurasidagi o'rnini sotsial antropologiya nuqtai nazaridan tadqiq etmoqdalar [5; 6; 7].

MUHOKAMA VA OLINGAN NATIJALAR (RESULTS AND DISCUSSION)

Manbashunoslik tanqidi nuqtai nazaridan, Rossiya imperiyasi Senatining maxfiy ish yurituv idoralari fondlarida saqlanayotgan jazo komissiyalari rahbarlari (masalan, general-anshef A.I. Bibikov va graf P.I. Panin) hisobotlari alohida tahlilni talab qiladi. Ushbu manbalar shuni ko'rsatadiki, hukumat boshqirdlar harakatini shunchaki dehqonlar isyoni emas, balki imperiyaning sharqiy chegaralari xavfsizligiga tahdid soluvchi tizimli siyosiy inqiroz sifatida baholagan.

Yangi o'rganilgan manbalar ichida Ural mintaqasidagi tog'-kon zavodlari boshqaruv idoralari (Berg-kollegiya mahalliy bo'limlari) xat-xabarlari muhim ahamiyatga ega. Mazkur hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshqirda otryadlarining asosiy iqtisodiy strategiyasi ularning votchina yerlarida noqonuniy qurilgan metallurgiya korxonalarini butunlay yo'q qilish va ishlab chiqarish infratuzilmasini falaj qilishga qaratilgan edi. Bu ma'lumotlar sovet tarixshunosligidagi "ishchilar va dehqonlarning ittifoqi" haqidagi tezisni qisman rad etib, boshqirda yer egalari va zavod ma'murlari o'rtasidagi tub etno-iqtisodiy ziddiyatlarni ko'rsatadi.

Shuningdek, qo'zg'olonning g'oyaviy asoslarida konfessiyaviy (diniy) omilning o'rnini yangi manbalar yordamida chuqur tahlil qilindi. Mahalla mullalari va oxunlarning tergov materiallari (RGADA materiallari asosida) shuni ko'rsatadiki, Pugachyov manifestlari boshqirda jamiyatiga yetib borgach, u yerda diniy muxtoriyat va islom dinining daxlsizligi haqidagi g'oyalar bilan

Scottish International Conference on Multidisciplinary Research and Innovation – SICMRI 2026

sintezlashgan. Qo'zg'olon rahbariyati tomonidan boshqird d starshinalariga yuborilgan maktublarda ijtimoiy tenglik bilan birga, diniy erkinliklar bosh masala qilib qo'yilgan.

Jarayonning etno-ijtimoiy dinamikasi va yangi manbalarning ilmiy tasnifi quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

Manbalar turkumi	Yangi aniqlangan ilmiy ma'lumotlar	Tarixshunoslikdagi aks etishi
Senat maxfiy komissiyalari hujjatlari	Jazo otryadlarining logistik muammolari va boshqird otliqlarining manyovrlari tavsifi.	Harbiy-siyosiy inqirozni tizimli baholash imkoniyati.
Berg-kollegiya idoraviy yozishmalari	Tog'-kon zavodlarining vayron qilinish ko'lam va yer nizolarining real iqtisodiy statistikasi.	"Ishchi-dehqon ittifoqi" konsepsiyasini iqtisodiy jihatdan qayta ko'rib chiqish.
Diniy arboblarning tergov hujjatlari	Qo'zg'olon mafkurasida islom omili va jamoalarni safarbar etishda mullalar roli.	Harakatning konfessiyaviy va sotsial-antropologik jihatlarini ochish.

XULOSA.(CONCLUSION)

Yangi manbalar tanqidi va tarixshunoslik evolyutsiyasining tahlili quyidagi yakuniy konseptual xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

Birinchidan, "boshqirdlar omili" E.I. Pugachyov qo'zg'olonining shunchaki tarkibiy qismi bo'lmay, balki uning iqtisodiy va hududiy strategiyasini belgilab bergan mustaqil kuch edi. Boshqirdlarning asosiy maqsadi o'zlarining an'anaviy yer huquqini tiklash bo'lgan.

Ikkinchidan, yangi arxiv ma'lumotlari (Berg-kollegiya va diniy tergov hujjatlari) harakatning ichki etno-konfessiyaviy tuzilishini ko'rsatadi. Bu esa o'tmishdagi sof ijtimoiy-sinfy yondashuvlar o'rniga zamonaviy sotsial-antropologik yondashuvlarni qo'llash zarurligini isbotlaydi.

Uchinchidan, tarixshunoslik evolyutsiyasi davlat ma'muriy hujjatlaridagi bir tomonlama salbiy baholardan bosqichma-bosqich voz kechib, bugungi kunda jarayonga mintaqaviy o'ziga xosliklar va global imperiya inqirozlari kontekstida ob'ektiv yondashayotganini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Pekarskiy P.I. Jizn i literaturnaya deyatelnost P.I. Rychkova. — SPb.: Tipografiya Akademii nauk, 1867. — 132 s.
2. Ignatyev R.G. Boshqird Salavat Yulaev, Pugachyovskiy brigadir, pevets i bogatyr // Voljsko-Kamskoe slovo. — 1873. — № 12. — S. 4–11.
3. Golubsov S.A. Pervye pasy i manifesty Pugachyova // Istoricheskiy arxiv. — 1951. — № 6. — S. 23–31.
4. Kondratyev A.A. Gornozavodskoe naselenie Urala v Krestyanskoy voyne 1773–1775 gg. — Sverdlovsk: Uralgu, 1975. — 184 s.
5. Alexander J.T. Emperor of the Cossacks: Pugachyov and the Frontier Jacquerie of 1773–1775. — Lawrence: Coronado Press, 1973. — 243 p.
6. Antonov I.V. Boshqirdy v vospominaniyax i opisaniyax inostrannyx puteshestvennikov. — Ufa: Vostochnaya pechat, 2012. — 196 s.
7. Suleymanov R.N. Etnokonfessionalnyy faktor v krestyanskix voynax XVIII veka v Rossii // Vestnik Akademii nauk RB. — 2018. — T. 27, № 2. — S. 65–72.
8. Rossiyskiy gosudarstvennyy arxiv drevnyx aktov (RGADA). Fond 248 (Dela Senata), Opis 4, Delo 112, Listy 45–58 (Otchety karatelnix komissiy) [Elektron resurs]. URL: rgada.info (Murojaat sanasi: 20.07.2026).